Dvojitá negace *nene-* v češtině[1]

Lucie HARTMANOVÁ | Ústav českého jazyka a teorie komunikace FF UK

Double negation of the *nene-* type in Czech

The paper deals, from a diachronic perspective, with the double negative prefix *nene-*. This type of negation has received almost no attention in Czech linguistics so far. The study aims to collect a large number of examples. A total of 4,874 occurrences of this type of negation were excerpted from selected Czech dictionaries, written language corpora, the Lexical Database of Humanistic and Baroque Czech, and the Kramerius digital library (version 5). This type of negation occurred most frequently with verbs, with the most common word being *nenedostávat(i) se* ('neg-neg-get', i.e. 'to not not get'). The first documented occurrence dates to the 14th century, and in the second half of the 20th century, this type of negation began to disappear from printed texts. The analysis shows that the meaning of words with the prefix *nene-* can usually be interpreted as a simple affirmative meaning, though sometimes with a shift toward an intensification of degree. This study contributes to the understanding of negation in Czech and provides suggestions for further analysis.

Keywords: double negation, historical development, prefix *nene-*

Klíčová slova: dvojitá negace, historický vývoj, záporka *nene-*

1 Úvod

Zápor patří k základním gramatickým jevům češtiny, přesto nebyl jeho historický vývoj dosud důkladně prozkoumán. Po několik staletí bylo jedním ze způsobů vyjádření české negace užití dvojí záporky *ne-* bezprostředně za sebou, připojené před negovaným výrazem (např. *nenepatrný*, *nenedostávat(i) se*). Jednalo se o prostředek vyjadřující typ dvojité negace, v němž kombinace dvou záporek může vést k výslednému kladnému významu. Cílem tohoto příspěvku je popsat výskyt, rozložení a sémantické fungování tohoto typu negace v historickém vývoji češtiny.

Výzkum vychází z popisu negace v češtině. Dosavadní bádání o dvojité negaci *nene-* je omezené. Krátce se o tomto jevu zmiňují některé publikace, v žádné z nich však nenalézáme podrobný výklad. Mimo slovníková hesla obsahující dvojitou záporku, o kterých budeme pojednávat níže, se o *nene-* zmiňuje Gebauer (2007, s. 642) ve své Historické mluvnici, Josef Zubatý v krátkém článku z roku 1924, Karel Paul

[1] Tento příspěvek vychází z mé bakalářské práce (viz Hartmanová, 2024), kterou v Ústavu českého jazyka a teorie komunikace FF UK vedl Robert Dittmann, jemuž děkuji za odborné vedení a čas věnovaný tomuto výzkumu. Za cenné připomínky a rady při přípravě tohoto příspěvku děkuji rovněž Janu Chromému.

(1937, s. 52), zabývající se Šafaříkovým vlivem na Jungmannův slovník, a zmínku má rovněž kritická edice Prvního tištěného žaltáře (Voleková et al., 2023, s. 40–42). Podrobnější přehled dosavadního bádání a teoretických východisek k problematice negace je uveden v naší bakalářské práci (Hartmanová, 2024), na kterou tento text navazuje.

Náš výzkum se zaměřil na výskyt a funkci výrazů s dvojitou záporkou *ne-* psanou bez mezery před negovaným slovem a na následnou analýzu tohoto jevu ve vývoji českého jazyka. Zajímalo nás celkové zastoupení slovních druhů s tímto druhem negace, dále časové vymezení tohoto typu záporu a konečně otázka sémantiky dvojité záporky.

2 Jazykový materiál

Sběr dat byl cílen na maximální možné množství dokladů. Při excerpci jsme využili pět druhů textových zdrojů, ve kterých jsme nalezli doklady dvojité negace vyjádřené dohromady psanou zdvojenou záporkou.

Nejprve jsme probádali vybrané slovníky z období 16.–20. století, přičemž jsme se zaměřili na nejrozšířenější lexikografické zdroje. Zápor s *nene-* jsme nalezli v deseti z nich.[2] Při excerpci byla zohledněna jak samostatná hesla začínající na *nene-*, tak (zejména u sloves) i výskyty těchto tvarů v rámci hesel s jednoduchým záporem.

Dále jsme se zaměřili na synchronní i diachronní jazykové korpusy. Při procházení všech korpusů spravovaných Ústavem Českého národního korpusu jsme alespoň jeden vhodný doklad našli v šesti z nich.[3] Další užití výrazů s dvojitou záporkou byla nalezena ve Staročeské jazykové bance, která obsahuje texty od nejstarších počátků českého jazyka zhruba do konce 15. století. Naopak Středněčeská jazyková banka (s texty od počátku 16. do konce 18. století) neobsahovala žádný doklad. Využity byly i pro veřejnost zatím nepřístupné části obou těchto bank, které se označují jako Interní jazyková banka a obsahují zhruba o 5 milionů více slov, než mají Staročeská a Středněčeská textová banka dohromady. V těchto neveřejných bankách jsme nalezli několik dalších příkladů užití slov s *nene-*.

---

[2] Jednalo se o Böhmisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch Juraje Palkoviče (1820), Dobrovského Deutsch böhmisches Wörterbuch (1821), Jungmannův Slovník česko-německý (1835–1839), Kottův Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický (1878–1893), Příruční slovník jazyka českého (1935–1957), Trávníčkův Slovník jazyka českého (1952), Slovník spisovného jazyka českého (1960–1971), Staročeský slovník (1968–2008), druhý díl Gebauerova Slovníku staročeského (1970) a Malý staročeský slovník (Bělič et al., 1979).

[3] V rámci synchronních korpusů šlo o SYN v12, KSP a NET v2, více dokladů však bylo v diachronních korpusech Diakorp v6, KH-noviny a Archiv_19_stol. K poslednímu z nich jsme přistoupili s větší obezřetností, jelikož se zatím jedná o jeho pracovní verzi, a nedá se tak považovat za vyvážený ani reprezentativní; obdobná omezení se však v různé míře týkají i ostatních použitých korpusů.

Dalším zdrojem dokladů byla Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny, ze které jsme získali celkem 15 dokladů.

Nejvyšší počet užití dvojité záporky evidujeme v digitální knihovně Kramerius (verze 5), která obsahuje miliony digitalizovaných stran textů napříč různými žánry. Obsažené texty pocházejí převážně z 19., 20. a 21. století.[4] Jelikož knihovna nedisponuje vyhledáváním pomocí regulárních výrazů, všechny možné morfologické tvary již nalezených slov (z excerpovaných slovníků a korpusů) s *nene-* jsme vyhledali ručně. Z tohoto důvodu nelze vyloučit, že některé výrazy s potenciálně možnou dvojitou záporkou, které jsme dosud nikde nezaznamenali, nám unikly.[5]

zdroj	počet výskytů	metoda excerpce	časový rozsah textů
slovníky (10 vybraných)	251	ruční vyhledávání hesel s dvojitou i jednoduchou záporkou	1396–1963
jazykové korpusy (synchronní i diachronní)	92	dotazy v rozhraní KonText	cca 1500–2022
Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny	15	vyhledávání podle lemmat s dvojitou i jednoduchou záporkou	1519–1672
digitální knihovna Kramerius	4 516	ruční vyhledávání všech morfologických tvarů	1814–2019
celkem	**4 874**		**1396–2022**

Tabulka 1: Přehled jazykového materiálu.

3 Metoda

Pří vymezování materiálu je třeba vzít v úvahu, že záporka *ne-* tvořila ve starší češtině s následujícím výrazem zpravidla fonetické slovo, a byla proto často zapisována jako jedno grafické slovo. Pravopisná praxe však nebyla ustálená a v různých obdobích i edičních přístupech kolísala, takže grafická podoba nemusí vždy jednoznačně odrážet morfologický status záporky ani její jazykové fungování. Vymezení

[4] Protože digitální knihovna Kramerius (verze 5) představovala zdaleka nejrozsáhlejší a nejlépe prohledávatelný zdroj dokladů, je třeba upozornit na výraznou disproporci v zastoupení starších textů v naší databázi dokladů. Jelikož jsou digitalizované texty soustředěny především na období 19.–21. století, při interpretaci výskytů u starších textů se opíráme pouze o další dostupné zdroje. Lze však předpokládat, že dokladů existuje více, avšak při současném stavu digitalizace a nástrojů vyhledávání je nelze spolehlivě dohledat.

[5] Posledním zdrojem textů byly v původní práci (Hartmanová, 2024) biblické překlady, ve kterých jsme sledovali celkem sedm veršů, kde se alespoň v jednom probádaném překladu objevil výraz se zdvojenou záporkou. V tomto příspěvku však doklady z těchto zdrojů blíže nereflektujeme, podrobnosti čtenář nalezne v odkazované původní práci.

materiálu na základě psaní dohromady proto představuje především praktické vyhledávací kritérium. Nelze zároveň vyloučit, že absence dokladů v některých zdrojích může souviset se způsobem jejich transkripce či se zásadami korpusového zpracování. Závěry výzkumu se vztahují k takto vymezenému souboru dokladů a je třeba je chápat s vědomím tohoto metodologického omezení.

Z nalezených výrazů, které obsahují dvojitou záporku, jsme v programu MS Excel vytvořili přehlednou databázi dokladů, která je připojena jako příloha k původní bakalářské práci.[6] Pro každý doklad jsme zaznamenali všechny informace potřebné pro následnou analýzu. Největší pozornost jsme pro zodpovězení výzkumných otázek věnovali slovnědruhové charakteristice, dataci výskytu a významu výrazů s dvojitou záporkou.

Celkem jsme vyexcerpovali 4 874[7] dokladů dvojité negace vyjádřené zdvojenou záporkou *nene-*, přičemž šlo o slovesa, adjektiva, adverbia a ojediněle substantiva.

Z rozsahových důvodů jsme u nejčastějších adjektiv (*nenepatrný*, *nenepodobný* a *nenebezpečný*), u kterých byly zjištěny vysoké počty výskytů v řádu stovek, přistoupili k redukci excerpovaného materiálu na náhodné vzorky. U každého ze jmenovaných adjektiv však počet blíže zkoumaných excerpovaných dokladů přesáhl stovku, přičemž dataci výskytu jsme pro účely přesnějšího kvantitativního vyhodnocení výsledků evidovali u všech dokladů.

Dvě slova činila v naší excerpci větší potíže. Vyhledávání v digitální knihovně *Kramerius* nerozlišuje mezi literami <*ě*> a <*é*>, tudíž jsme u frekventovaných slov *nenepatrně* (resp. *nenepatrné*) a *nenepodobně* (resp. *nenepodobné*) nebyli bez manuálního ověřování každého dokladu schopni určit, zda se jedná o adverbium, či adjektivum; k takto podrobnému ověřování jsme vzhledem k rozsahu původní práce nepřistoupili. U těchto výrazů je tak *Kramerius* nespolehlivým zdrojem, proto jsme vyexcerpovali jen doklady z ostatních zdrojů. Považujeme však za velmi pravděpodobné, že absolutní počet užití těchto slov v češtině je vyšší.

Při zkoumání jednotlivých dokladů v čase narážíme na problém nedostatečného počtu jazykových zdrojů, které by zahrnovaly texty starší, než z 19. století. Z toho důvodu nelze hustotu výskytu dvojité negace s *nene-* generalizovat, a problematika si tak žádá přítomnost nových diachronních korpusů či jiných vhodných nástrojů a postupů.

K vyhodnocení sémantiky dvojité záporky nám posloužily kontexty každého z dokladů. Z toho důvodu jsme v naší databázi ke každému výskytu zaznamenávali větu (příp. více vět), ve které se doklad s *nene-* vyskytuje.

---

[6] Databáze je volně dostupná skrze tento odkaz: <http://hdl.handle.net/11234/1-5978> (cit. 7. 5. 2026).

[7] Vzhledem k tomu, že mezi odevzdáním původní bakalářské práce a přípravou tohoto článku byly dohledány další doklady, uváděný počet se oproti původní práci mírně liší.

4 Výsledky

4.1 Základní kvantitativní údaje

Nejvíce lemmat, konkrétně 58, jsme zaznamenali pro adjektiva, přičemž jejich absolutní počet zahrnuje 2 210 dokladů. Některá adjektiva jsme nalezli použitá v komparativu (*Nenebezpečnější je teorie, uvádějící ve přirozenou spojitost nově nahozenou s vyplývajícími zhrouceními*, 1924),[8] některá byla ve tvaru superlativu (*nikdy ani ne stín hříchu srdce jejího se nedotkl, nikdy nekalí dech, i nejnenepatrnější nedokonalosti*, 1919). Naopak zeslabení kvantity (pomocí *méně*/*nejméně*) jsme u žádného z dokladů nezaznamenali.

S kvantitativními výsledky narážíme na problém reedic. U pěti nejfrekventovanějších slov začínajících na *nene-* (*nenedostávat(i) se*, *nenenávidět(i)*, *nenepatrný*, *nenepodobný* a *nenebezpečný*) jsme vzhledem k množství dokladů započítali i výskyty stejných textů v různých vydáních, a excerpovali jsme tak pro ně všechny nalezené datace dokladů. Proto upozorňujeme, že se některé texty v naší databázi mohou jakožto reedice objevovat opakovaně. Z tohoto důvodu je v našich závěrech také možné zkreslení při chronologickém řazení dokladů.

Adjektivem s nejvíce doklady je *nenepatrný*, pro které jsme zaznamenali 975 výskytů, přičemž bylo z rozsahových důvodů původní práce blíže zkoumáno 136 náhodně vybraných užití slova (srov. oddíl 3 o problému rozlišení adjektiv a adverbií). Na základě zkušeností s materiálem se domníváme, že by zohlednění vyššího počtu nepřineslo podstatně jiné výsledky. Roky výskytů jsme zaznamenali u všech textů, přičemž první doklad pochází z roku 1824, poslední pak z roku 1977. Oproti ostatním lemmatům má toto adjektivum poměrně krátký interval užití. Překvapivé může být velké zhuštění v 70. letech 19. století. Jako jediné slovo s dvojitou záporkou je *nenepatrný* obsaženo v SSJČ, vedle *nenedostávati se* a *nenepodobný* je součástí hesláře PSJČ. V kartotéce Novočeského lexikálního archivu, jež sloužila jako materiálové východisko (nejen) pro PSJČ, je nejfrekventovanějším slovem s *nene-*.

Nejčastěji se co do počtu dokladů objevoval tento druh dvojité negace u sloves. Dohromady jsme vyexcerpovali 2 478 slovesných výskytů, přičemž počet lemmat je pouze 13. Slovesa s *nene-* si uchovávají gramatické i syntaktické vlastnosti tvaru s jednou negací, nesystematicky je dodržován genitiv záporový (*někteří klienti kvapně si kupovali do zásoby, v obavě, aby se vodky později nenedostalo*, 1905), a to minimálně od 16. století, srov. *jíž křivá domnění nenečistí, neb nemyslí zlého* (Hus, tisk z roku 1545). Typicky jsou slovesa s dvojitým záporem užívána v prézentu a préteritu, užití ve futuru je ojedinělé, podobně jako užití pasiva. Tato omezená

[8] Veškeré doklady citujeme z databáze dokladů, kde jsou u nich uvedeny přesné bibliografické údaje. Zde citujeme jen doklad spolu s rokem.

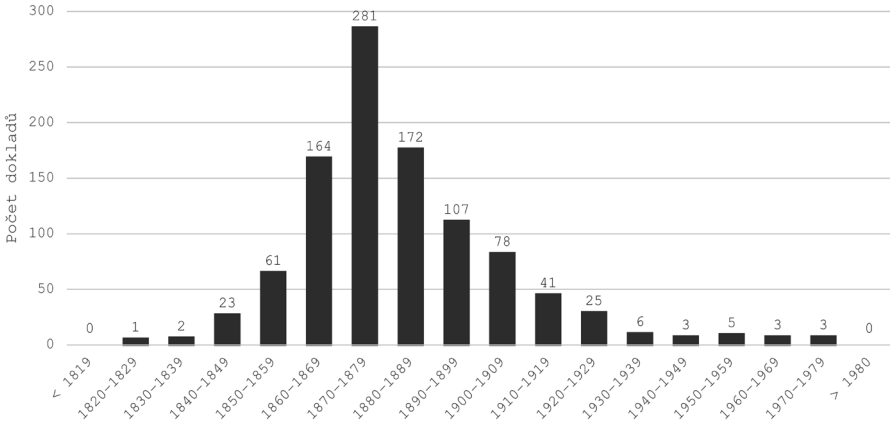

Graf 1: Výskyt adjektiva *nenepatrný* v excerpovaných textech v čase.

frekvence však může souviset s tím, že tvary futura a pasiva jsou v češtině obecně méně časté. Navíc jde o analytické tvary, v nichž se negace zpravidla realizuje na auxiliáru, takže může být rozdělena mezi auxiliár a infinitiv či participium (*nebude se nedostávat*, *není nenáviděn*). Z hlediska slovesného způsobu převažuje indikativ.

Většinu slovesných výskytů s tímto typem dvojité negace představuje *nenedostávat(i) se*, pro které evidujeme v dostupných textech 1 922 výskytů, čímž se toto sloveso stává nejfrekventovanějším výrazem s dvojitou negací vůbec. Pro účely původní práce jsme vybrali náhodných 134 dokladů, pro které jsme analyzovali podrobnější data, zejména kontext užití, typ textu, dataci a vybrané syntaktické a sémantické souvislosti. Sloveso v naší databázi dokladů často nalézáme ve spojení se zájmenným tvarem *ničeho* či se záporným adverbiem *nikdy* (*jsme zatím v Obrubci, kdež navrhuju krátkou siestu v hostinci, poněvadž se mi žízně nikdy nenedostává*, 1909; *na noc postýlku vždy čistou, pod peřinkou v zimě dobře se vám spává, ničeho se nikde vám nenedostává*, 1871). Ze všech excerpovaných lemmat má tento výraz nejširší časové rozpětí, jeho první výskyt sahá do 15. století, poslední se objevuje v roce 2013. Největší hustota je však na přelomu 19. a 20. století.

Sloveso *nenenávidět(i)* se od ostatních excerpovaných výrazů liší. Podoba bez *nene-*, tedy *návidět(i)*, je současnému jazyku sice cizí, ale v dřívějších staletích ji zaznamenáváme,[9] proto lemma *nenenávidět(i)* mezi zkoumaná data zahrnujeme.

[9] Zubatý (1924, s. 2) dokládá existenci slovesa např. ve starém přísloví *návidí ho co valach hříbě*. Heslo *náviděti* navíc obsahuje slovník Jungmannův, PSJČ, a dokonce i SSJČ (s doklady, které pocházejí z 19. století).

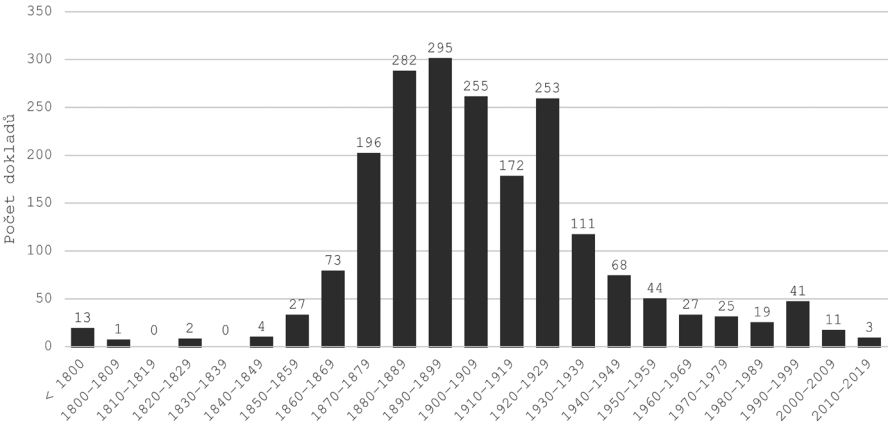

Graf 2: Výskyt slovesa *nenedostávat(i) se* v excerpovaných textech v čase.

Celkově jsme pro tento výraz zjistili 501 dokladů užití, blíže jich analyzujeme 136. Toto sloveso má podle očekávání oproti všem ostatním slovům největší zastoupení ve 21. století, pro nějž evidujeme 72 dokladů užití. Protože sloveso *návidět(i)* postupně zaniklo, je *nenávidět(i)* v současné češtině chápáno jako pozitivní tvar, a pro mluvčí je tak přirozenější pro vyjádření jeho negativní podoby přidat záporku *ne-*. Všímáme si textů, kdy autoři explicitně komentují podobu slovesa (*Tedy nevyslýchat, neobviňovat, nevyčítat. A je to hrozné slovo, ale taky nenenávidět. Protože od žárlivosti je to k nenávisti jen krůček*, 2021).

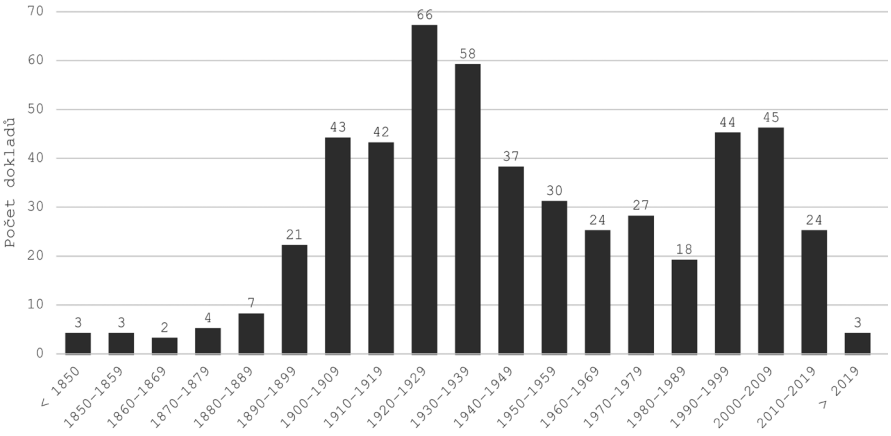

Graf 3: Výskyt slovesa *nenenávidět(i)* v excerpovaných textech v čase.

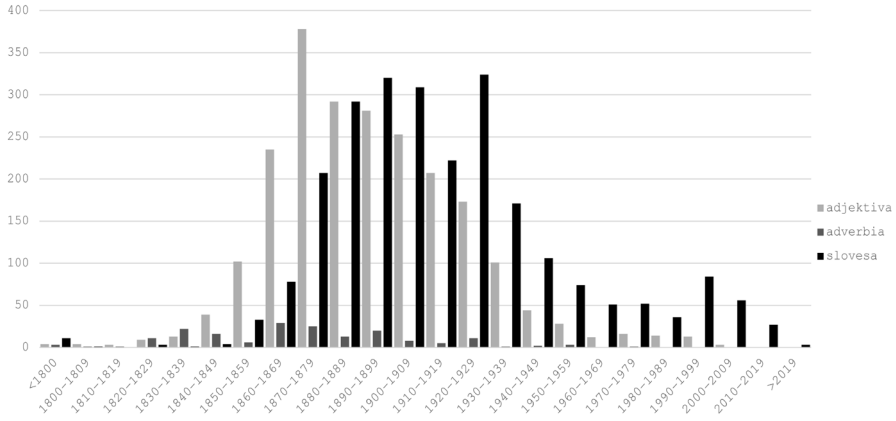

Graf 4: Výskyt všech excerpovaných dokladů v čase (kromě substantiv).

Dalším slovním druhem v naší databázi dokladů jsou adverbia, u kterých evidujeme 27 lemmat o 178 dokladech. Nejvíce výskytů má dle našich dat lexém *nenesnadně*/*nenesnadno*.[10] Zpravidla jsou adverbia odvozená od dvojitě negovaných adjektiv (např. *nenepatrný*, *nenepodobný*, *nenesnadný*).

Posledním slovním druhem, u kterého jsme zjistili výskyt dvojité negace pomocí *nene-*, jsou substantiva. Jde dohromady o osm výskytů zahrnujících šest lemmat (*nenebezpečí*, *nenedůtklivost*, *nenenáboženství*, *nenenávidění*, *nenepřítel*, *nenepravost*), přičemž většina z nich je patrně odvozená od adjektiv s *nene-* (např. *nenebezpečný*, *nenepravý*).

Celkem jsme zjistili 76 slovotvorných čeledí s tímto typem dvojité negace. Z časového hlediska jsou naše doklady rozmístěny od 14. do 21. století. První výskyt jevu evidujeme v textu Tomáše Štítného *O bojování hřiechóv s šlechetnostmi* (*pakli dieš: „Nenenávidím, ale miluji, kohož tak treskci kromě očí.“ „Nee, nemiluješ.“*, 1396), poslední nacházíme prostřednictvím korpusu SYN v12 v magazínu Pátek Lidových novin ve vydání z roku 2022 (*Myslím, že vám to přijde správně… A to je dobře, já se logicky cítím lépe mezi lidmi, kteří mě a priori nenenávidí nebo mě alespoň nenávidí o něco míň.*). Největší hustotu výskytu jevu pak zaznamenáváme pro druhou polovinu 19. století a několik prvních desetiletí století dvacátého. Je přitom nutné zohlednit již zmíněnou absenci vhodných jazykových zdrojů pro excerpci dokladů

[10] Lze však předpokládat, že vyšší počet výskytů má adverbium *nenepatrně*, které je ve své adjektivní podobě nejčastějším adjektivem. Vzhledem k výše uvedenému omezení vyhledávacích možností digitální knihovny Kramerius však tuto domněnku nelze bez detailní analýzy všech dokladů jednoznačně potvrdit.

ze starších období. Podle našich výsledků bychom předpokládali další výskyty tohoto druhu dvojitého záporu u starších dob, než je rok 1800, a rovněž nové výskyty pro první polovinu 19. století.

Tabulka 2: Rozložení dokladů podle slovních druhů.

slovní druh	počet výskytů	počet lemmat
slovesa	2 478	13
adjektiva	2 210	58
adverbia	178	27
substantiva	8	6
celkem	**4 874**	**104**

4.2 Jedinečné výskyty

Za pozornost stojí také výrazy doložené pouze jednou, které mohou odrážet příležitostné nebo individuálně motivované užití tohoto typu negace.

Mnoho výrazů s dvojitou záporkou se v naší databázi dokladů objevilo pouze jednou u jednoho autora. Jsme si vědomi dalších možných výskytů v nám nedostupných textech, pokládáme však za pravděpodobné, že v některých případech jde v rámci češtiny o hapax legomena.

Ve slovech se zdvojenou záporkou našel zřejmě zálibu František Sušil, šest slov jím jednou užitých nenacházíme u jiných autorů (*nenedrahný*, *neneplný*, *nepravý*, *neneúmyslný*, *nenedrahně*, *neneradostně*). Celkem jsme v Sušilových textech nalezli několik desítek užití slova s *nene-*. Pět slov nenalezených u jiných autorů zaznamenáváme u Františka Ladislava Čelakovského (*nenemístný*, *neneprázdný*, *nenetrudný*, *nenelaskavě*, *nenelibě*), dále čtyři u Josefa Jungmanna (*nenelahodný*, *neneumělý*, *neneviděný*, *nenečeský*), tři u Františka Palackého (*nenevážný*, *nepříjemno*, *nenespravedlivě*).

4.3 Paradox slovníků

Zvláštní situace si všímáme u slovníkových hesel. Ta totiž často zaznamenávají výrazy s *nene-*, pro které jsme našli minimum výskytů. Naopak ne vždy zaznamenávají slova, která se v naší databázi dokladů objevují v hojném množství. Například Jungmannův slovník obsahuje heslo *nenejápný*, pro které jsme nenašli jediný doklad (ani samotný slovník neuvádí zdroj výrazu). Slovník rovněž zaznamenává hesla *nenelahodný* (v naší databázi 1 doklad), *nenedostaviti* (1 doklad), *neneprospěšný* (2 doklady), *nenejemný* (2 doklady). Podobné případy nalézáme v Kottově slovníku, přičemž je v něm patrná závislost na slovníku Jungmannově. Adjektivum *neneslavný* se objevuje ve slovníku Jungmannově, Kottově i v Dobrovského Deutsch-böhmisches Wörterbuch, konkrétní užití výrazu jsme však nenalezli.

Slovo *nenepatrný* o 975 výskytech (srov. oddíl 3) neobsahuje slovník Jungmannův ani Kottův. Protože se však podle našich dat výraz systematicky objevuje až od 40. let 19. století, je jeho absence u Jungmanna možná dána řídkým užíváním v době tvorby slovníku. Další časté adjektivum, *nenebezpečný*, pro které jsme nalezli 311 dokladů, nenacházíme zpracováno v žádném z excerpovaných slovníků. Nejfrekventovanější adverbium z námi sebraných dokladů, *nenesnadně*, obsahuje pouze slovník Kottův. Jedenáctkrát je slovo uvedeno v Kartotéce novočeského lexikálního archivu, přesto ho autoři PSJČ (kteří se při jeho sestavování řídili mimo jiné kartotékou) do hlavního hesláře slovníku nezařadili. Sloveso *nenenávidět(i)* o 501 dokladech neeviduje v základním hesláři žádný ze slovníků. Trávníčkův Slovník jazyka českého a Staročeský slovník ho však uvádí jako příklad pod heslem *nenávidět(i)*. Důvod absence je však u většiny slovníků zřejmý – slovo se podle našich dat užívalo zejména v 1. polovině 20. století.

4.4 Otázka sémantiky

Při analýze sémantiky dvojité záporky narážíme na problém subjektivní interpretace. Nelze zpětně zjistit, co chtěli autoři při užití tohoto typu záporu skutečně vyjádřit, proto je nutné naše interpretace chápat jen jako pravděpodobné či možné.

V řadě excerpovaných dokladů lze tvar s dvojitou záporkou zaměnit za litotesový tvar[11] *nikoli*(*v*/*věk*) *ne-* (případně *ne ne-*), přičemž předpokládáme, že význam věty se pak nemění (*měly zvláštní zápach po pokoji, který šel na severní stranu, nenepříjemný, ale charakteristický*, 1899).[12] V převážné části případů pak lze výraz s *nene-* nahradit nezápornou podobou slova (*vlivem základního svého omylu, o němž hned bude řeč, dopouští se chyby nenesnadno poznatelné*, 1912). Zdá se však, že autoři textů používají dvojitou záporku pro zdůraznění výrazu. Tento předpoklad by potvrzovalo časté kladení slova s dvojitou záporkou na konec věty (*ostatní obilné traviny jsou ještě méně známy, mají však v jistých zemích úkol nenedůležitý*, 1871) a užívání příslovečného určení míry, které podtrhuje výraz (*dali sem Hercena, Černyševského i krotkého Plechanova, který je příliš nenebezpečný*, 1936).[13] Tento předpoklad potvrzuje rovněž výklad Vladimíra Šmilauera (1969, s. 31), podle kterého kombinace členského a lexikálního záporu (*ne nepříjemný*) vyjadřuje sice smysl „kladný (ale s jiným zabarvením, než má normální klad)“. Tyto výsledky jsou pravděpodobné pro všechny čtyři slovní druhy, pro které bylo zjištěno užívání dvojité záporky.

[11] Litotem rozumíme rétorickou figuru, jejíž funkcí je vyjádřit se nepřímo, zdrženlivě (Karlík et al., 2016, s. 997). Tak např. místo tvrzení *má špatné známky* lze říci *nemá dobré známky*.

[12] Konkurenci *nene-* s *ne ne-* a *nikoli(v/věk) ne-* jsme se blíže věnovali v původní práci (viz Hartmanová, 2024) v kapitole 4.4.

[13] Tedy *nenebezpečný* by neznamenalo pouze ‚bezpečný‘, nýbrž ‚příliš/velmi/dosti bezpečný‘.

U komparativních a superlativních tvarů (např. *nejnenepatrnější*, *nenepatrnější*) nelze vyloučit interpretační kolísání mezi významem ‚velmi malý' a ‚nikoli malý'. V konkrétních kontextech se může zdát pravděpodobnější výklad blížící se prostému významu ‚menší' (*Následky budou tím nenepatrnější, čím častěji jsme byli žehnuti, protože si dle zkušeností srovnávajíce tělo lidské ponenáhlu na včelí jed zvykne*, 1883), což by oslabovalo dojem skutečné dvojité negace na rovině významu. Z formálního hlediska však zůstává zachována struktura zdvojeného záporného morfému, a doklady proto zahrnujeme mezi případy dvojité záporky. Otázka jejich přesného sémantického vyznění je nutně závislá na kontextové interpretaci.

Je rovněž třeba dodat, že vztah mezi tvarem s dvojitou záporkou a jeho kladným protějškem není vždy zcela symetrický. Zdá se, že se u některých výrazů záporná podoba v průběhu vývoje významově osamostatnila a nelze ji chápat jako pouhý formální opak fundujícího slova (srov. např. *však zůstala nám přece ta útěcha, že nenepatrný počet šlechetných pravočeských rodů skrze vše bouře hroznych činů až podnes s námi se udržel*, 1848). V takových případech pak druhá negace nemusí vést k jednoduchému obnovení původního kladu, ale může vytvářet další významový odstín, často spojený právě se zesílením či hodnotovým posunem. Vyšší frekvence některých konkrétních lexémů s *nene-* tak může souviset právě s významovým osamostatněním jejich záporné podoby.

U lexikografického zpracování významu dvojité záporky znovu narážíme na nejednotnost excerpovaných slovníků. U některých slov s *nene-* je ve slovnících uveden prostý klad, u jiných pak zmíněný významový posun pomocí příslovcí míry.

5 Shrnutí

Celkem bylo v našem výzkumu vyexcerpováno 4 874 dokladů se zdvojenou záporkou *nene-*, které představují 104 lemmat. Po jejich analýze bylo zjištěno, že se tento druh dvojité negace objevoval od 14. do 21. století, slovnědruhově šlo o doménu sloves a adjektiv, zčásti adverbií, periferně je pak jev doložen u substantiv. Největší hustota užívání slov byla podle našich dat v 19. a na počátku 20. století. Podle výsledků však očekáváme hojné zastoupení tohoto druhu negace i v 18. století a ve starších dobách, pro bližší výzkum však nejsou k dispozici vhodné jazykové zdroje. Nejfrekventovanějším lemmatem je podle našich výsledků sloveso *nenedostávat(i) se* s 1 922 doklady užití v psaných textech. Od druhé poloviny minulého století začal tento druh a zápis negace v tištěném jazyce upadat (mimo specifické sloveso *nenenávidět(i)*). Z hlediska sémantiky lze výraz s dvojitou záporkou chápat buď jako prostý klad, nebo jako klad posunutý o zdůraznění významu, přičemž vždy záleží na konkrétním užití a na záměru autora. Zároveň se však ukazuje, že vztah mezi zápornou a kladnou podobou nemusí být vždy plně symetrický, neboť záporná forma se v některých případech pravděpodobně významově osamostatnila. Jasné rozřešení této otázky nebylo u jednotlivých dokladů ani s pomocí kontextu možné.

Překvapivým zjištěním je fakt, že excerpované slovníky, ve kterých jsme objevili hesla s *nene-*, neobsahují podle naší analýzy některá nejfrekventovanější slova s dvojitou záporkou. Naopak často evidují výrazy, pro které jsme nalezli jen velmi málo dokladů, nebo dokonce žádný. Rovněž ve výkladu významu se v excerpovaných slovnících projevují rozdíly, což poukazuje na sémantickou nejednoznačnost.

6 Diskuse

Vysoký počet doložených výskytů dvojité negace vyjádřené pomocí *nene-* svědčí o její sporadické existenci v češtině napříč různými typy textů a v průběhu několika staletí. V současné češtině se jedná o jev již prakticky zaniklý; přibližně do počátku 20. století však byl stále ještě doložitelný v psaných projevech, z nichž postupně vymizel.

Náš výzkum přináší systematický popis tohoto druhu negace, který byl v dosavadní lingvistické literatuře zmiňován pouze okrajově. Domníváme se, že by se při výkladu české negace neměl tento její specifický typ opomíjet.

Jsme si vědomi několika omezení, která náš výzkum provázela, a domníváme se, že další zkoumání vývoje české negace je nejen žádoucí, ale i potenciálně velmi přínosné. Budoucí výzkumy by mohly naše závěry dále potvrdit či zpřesnit a využít je jako výchozí bod. V této souvislosti se nabízí rovněž detailnější analýza konkurenčních typů realizace dvojité negace prostřednictvím *nene-* (např. konstrukce typu *nikoli(v/ěk) nepatrný* či *ne nepatrný*), a to i se zahrnutím dokladů, v nichž částice a záporka nenásledují bezprostředně po sobě (např. *nechoval se nevhodně*). Důkladnější výzkum těchto variant by mohl osvětlit jejich vztah ke zkoumané zdvojené záporce.

Za důležité rovněž považujeme rozšíření dostupných jazykových zdrojů pro diachronní analýzu, zejména vznik korpusových dat pokrývajících starší období, než je 19. století, které jsou aktuálně nedostatečné nebo zcela chybí. Právě takové zdroje by mohly výrazně přispět k hlubšímu porozumění vývojovým tendencím nejen v oblasti negace v českém jazyce.

LITERATURY A DALŠÍ ZDROJE

Bělič, Jaromír – Kamiš, Adolf – Kučera, Karel (1979): *Malý staročeský slovník* [online]. Praha: SPN. Cit. 10. 4. 2025. <http://vokabular.ujc.cas.cz>.

Bible drážďanská [online]. Původně Drážďany, Saská státní knihovna – Státní a univerzitní knihovna, sign. O e 85. Cit. 10. 4. 2025. <https://diabible.ujc.cas.cz/bible/bibldrazd/ct>.

Diakorp v6: *Diachronní korpus*, *verze 6 z 18. 12. 2015* [online] (2015). Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Cit. 10. 4. 2025. <http://www.korpus.cz>.

Digitální knihovna Kramerius [online]. Praha: Národní knihovna České republiky. Cit. 10. 4. 2025. <https://kramerius5.nkp.cz/>.

Dobrovský, Josef (1821): *Deutsch-böhmisches Wörterbuch* [online]. Praha: Herrl'ſchen Buchhandlung. Cit. 10. 4. 2025. <https://vokabular.ujc.cas.cz/ nezapojene.aspx?idz=DDBW1821>.

Gebauer, Jan (1970): *Slovník staročeský* [online; 2., nezměněné vydání]. Praha: Academia. Cit. 10. 4. 2025. <https://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx>.

Gebauer, Jan (2007): *Historická mluvnice jazyka českého: Díl IV, Skladba* [2. vydání, v Academii 1.]. Praha: Academia.

Hartmanová, Lucie (2024): *Dvojitá negace nene- (typ nenedostal, nenepatrný) v češtině* [nepublikovaná bakalářská práce]. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav českého jazyka a teorie komunikace.

Hartmanová, Lucie (2024): Lexical dataset of Czech nene- constructions [online; dataset]. *LINDAT/CLARIAH-CZ Digital Library at the Institute of Formal and Applied Linguistics (ÚFAL)*. Praha: Ústav formální a aplikované lingvistky MFF UK. Cit. 10. 4. 2025. <http://hdl.handle.net/11234/1-5978>.

Interní textová banka [online]. Ústav pro jazyk český AV ČR. Cit. 10. 4. 2025. <https://korpus.vokabular.ujc.cas.cz/first_form?corpname=ITB-1.1.23.1>.

Jungmann, Josef (1835–1839): *Slovník česko-německý Josefa Jungmanna* [online]. Praha: Knížecí arcibiskupská knihtiskárna. Cit. 10. 4. 2025. <https://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/slovniky/>.

Kartotéka lexikálního archivu (1911–1991) [online] (2007–2008). Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR. Cit. 10. 4. 2025. <https://bara.ujc.cas.cz/psjc/search.php>.

KH-noviny: Korpus publicistiky Karla Havlíčka [online] (2021). Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Cit. 10. 4. 2025. <http://www.korpus.cz>.

Kott, František Štěpán (1878–1893): *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický*. Praha: J. Kolář.

KSP: *Korpus současné poezie, verze 1 z 29. 6. 2022* [online] (2022). Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK – Ústav pro českou literaturu AV ČR. Cit. 10. 4. 2025. <https://www.korpus.cz>.

Nejedlý, Petr et al. (2012–2026): *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR. Cit. 10. 4. 2025. <https://madla.ujc.cas.cz>.

NESČ: Karlík, Petr – Nekula, Marek – Pleskalová, Jana (eds.) (2016): *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN.

Palkovič, Juraj (1820): *Böhmisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch: mit Beyfügung der den Slowaken und Mähren eigenen Ausdrücke und Redensarten zunächst für Schulen durchaus neubearbeitet, auch mit einem vollständigen deutschen Wortregister versehen und auf eigene Kosten: Erster Band, A–N* [online]. Praha: Josepha Vetterl v. Wildenbrunn. Cit. 10. 4. 2025. <https://ndk.cz/uuid/uuid:5ef3b3f0-0eb1-11e8-84855ef3fc9ae867>.

Paul, Karel (1937): P. J. Šafařík a Jungmannův slovník. *Naše řeč*, 21(2–3), s. 46–54.

PSJČ: *Příruční slovník jazyka českého* [online] (1935–1957). Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR. Cit. 10. 4. 2025. <https://bara.ujc.cas.cz/psjc/>.

SJČ: Trávníček, František (1952): *Slovník jazyka českého* [čtvrté, přepracované a doplněné vydání]. Praha: Slovanské nakladatelství.

SSJČ: *Slovník spisovného jazyka českého* [online] (1960–1971). Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR. Cit. 10. 4. 2025. <https://ssjc.ujc.cas.cz/>.

Staročeská textová banka [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR. Cit. 10. 4. 2025. <https://korpus.vokabular.ujc.cas.cz/ first_form?corpname=STB-1.1.23.1>.

Staročeský slovník [online] (2006–2026). Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR. Cit. 10. 4. 2025. <http://vokabular.ujc.cas.cz>.

Středněčeská textová banka [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR. Cit. 10. 4. 2025. <https://korpus.vokabular.ujc.cas.cz/ first_form?corpname=SDTB-1.1.23.1>.

SYN v12: *Korpus SYN*, *verze 12 ze 29. 12. 2023* [online] (2023). Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Cit. 10. 4. 2025. <https://www.korpus.cz>.

Šmilauer, Vladimír (1969): *Novočeská skladba* [3. vydání, v SPN 2. vydání]. Praha: SPN.

Vokabulář webový: Webové hnízdo pramenů k poznání historické češtiny [online] (2006–2025). Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, oddělení vývoje jazyka. Cit. 10. 4. 2025. <https://vokabular.ujc.cas.cz>.

Voleková, Kateřina – Hlaváčová Svobodová, Andrea – Kreisingerová, Hana (eds.) (2023): *První tištěný žaltář: Kritická edice staročeského překladu*. Dolní Břežany: Scriptorium.

Zubatý, Josef (1924): Nenáviděti, nenenáviděti. *Naše řeč*, 8(1), s. 1–6.

Ústav českého jazyka a teorie komunikace FF UK
náměstí Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1
hartmanovalucie88@gmail.com

Tento článek je volně přístupný na základě licence *Creative Commons Uveďte původ 4.0 Mezinárodní veřejná licence*, která umožňuje používání, šíření a reprodukci článku za podmínky, že původní článek bude řádně citován. Licenční podmínky jsou dostupné zde: https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/legalcode.cs.

This is an open access article under the terms of the *Creative Commons Attribution 4.0 International Public License*, which permits use, distribution and reproduction in any medium, provided the original article is properly cited. The license terms are available here: https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/legalcode.